

MAGDALENA CZACHOROWSKA

NAZWY ZAWODÓW I SPECJALNOŚCI RZEMIEŚLNICZYCH W BYDGOSZCZY W XV-XVIII W. NA PODSTAWIE STATUTÓW I PRZYWILEJÓW CECHÓW BYDGOSKICH Z LAT 1434-1770

Rozwój osadnictwa wokół Bydgoszczy, wzrost jej znaczenia jako ośrodka kasztelańskiego, dogodnie komunikacyjnie położenie geograficzne, lokalizacja na prawie magdeburskim, dobrze zorganizowany handel i prężnie rozwijające się rzemiosło sprawiły, że miasto stało się ważnym ośrodkiem gospodarczym naszego regionu. Jak podają historycy, przyspieszenie tempa rozwoju gospodarczego Bydgoszczy daje się zauważyć już od połowy XIII wieku (*Historia Bydgoszczy* 1991: 113). Wraz z rozwijającym się handlem i rzemiosłem rosła w mieście liczba osób parająca się tymi zajęciami, co wymusiło konieczność zrzeszania się ich w stowarzyszenia, bractwa kupieckie i rzemieślnicze. Działalność tych stowarzyszeń, powinności i przywileje ich członków regulowały statuty cechów uchwalane przez bractwa.

Zgodnie z informacją podaną przez wydawców *Statutów i przywilejów cechów bydgoskich z lat 1434-1770* T. Esmana i Z. Gulдона, w drugiej połowie XVII wieku funkcjonowało w mieście dziewiętnaście organizacji rzemieślniczych i kupieckich zrzeszających przedstawicieli co najmniej 59 różnych rzemioł (*Statuty i przywileje* 1963: XIV). Liczba cechów nie pokrywa się z liczbą wymienianych w archiwaliach nazw profesji, gdyż, na przykład, miecznicy należeli do cechu ślusarskiego, a aptekarze do kramarskiego. Jednak do tego należy doliczyć i inne zawody rzemieślnicze, których przedstawiciele, choćby przejściowo, zasilali szeregi cechów toruńskich – przykładem mogą być rymarze i szklarze (*Historia Bydgoszczy* 1991: 196). Właśnie nazwy zawodów i profesji rzemieślniczych pojawiające się na kartach dokumentów z XV-XVIII wieku stanowią będą przedmiot naszego zainteresowania. Aby uzupełnić listę zawodów i uzyskać w miarę pełny rejestr profesji, do nazw wyekscerpowanych z archiwaliów bydgoskich, z racji różnych przyczyn dziejowych niepełnych

(*Statuty i przywileje* 1963: XV), do materiału leksykalnego dołączone zostały nazwy niewystępujących w dokumentach, lecz niewątpliwie funkcjonujących zawodów, wymienione przez wydawców dokumentów we wstępie (*Statuty i przywileje* 1963: XIII-XIV) oraz przez autorów opracowania historii miasta (*Historia Bydgoszczy* 1991: 176, 196-199).

BEDNARZ – Powroźnicy, *bednarze*, rymarze, siodlarze przy starej taksie zostają.

Aneks 85

CZAPNIK – *Inszy jednak mieszczanie tu mieszkający, także i czapnicy i inni, którzy do rzemieś swych wełny potrzebują, temu artykułowi podlegać nie mają.* SS 62

GARBARZ – *Którą jatkę jeśliby który brat u garbarza abo kupca na jaki towar zastawił i sumę na pewny czas zapłacić przyobiecał a potem obietnicy swojej nie wykonał, takiemu ani towarzysza, ani chłopca na naukę chować nie wolno będzie pod winą pół kamienia wosku aż swoją jatkę zupełnie wykupi.* SSZ 71

KOTLARZ – *Kotlarze przy starej albo przyszłej [s] taksie.* Aneks 85

KOWAL – *Od stalenia siekiery wielkiej swoją stalą to jest kowala gr 20 i 4, od mniejszej gr 18.* Aneks 85

KRAMARZ – *Wszyscy wobec bracia bractwa naszego kramarskiego powinni mieć miarę sprawiedliwą, jako łokcie funty, kamienie i wszelką wagę i miarę, którąby mierzyli i ważyli.* SK 34

KUCHARZ – *Którego powinien będzie przy panów braci bytności w gospodzie opowiedzieć, a to się ma rozumieć tak o czeladzi jako i o kucharzach, którzy się mogą do tego sposobić.* US 67

KUPIEC – *Item gdyby który kupiec reż albo pszenicę kupił, któraby się godziła do chleba, a piekarzom by się upodobała i chciał ją mieć do chleba, ma ją jemu kupiec spuścić każdą ćwiertnię z 1 grosza, a nie drożyj.* UP 37

MIELCARZ – *Każdy brat, który się do uczciwego cechu mielcarskiego wpisze, ma wprzód oddać konew piwa próbując braci i rzemieśla tegoż do upodobania tegoż.* SM 68

Dla mielcarzy ostrzeżenie, iż któryby mielcarz komu z braci naszych z dobrego słodu złe piwo albo z dobrego zboża zły sód przez swoją niedbałość, niedobór albo pijaństwo zrobił, temu bratu, co kosztuje, nadgrodzić powinien. WP 76

MULARZ/MURARZ – *...mieszczan bydgoskich zwykli sobie mularzów do budowania skąd inąd, a inszej nacyjej rzemieślnika przywozić, którzy miejskiego ani osiadłości w mieście nie mając, bezpiecznie zwykli roboty swe odprawować... SMU 57*
...z tym jednak dokładem, że gdy będzie wezwan takowy murarz i zmówi się na jedną robotę, której dokonawszy, tedy tylko połowicę wszystkiego nakładu do brackiej skrzynki jako inny mistrz... SMU 57

PIEKARZ – *Item piekarzom tego bractwa ni ma być wolno kupić reż, pszenicę takową, któraby się godziła do chleba, na rynku miasta bydgoskiego, bydgoskiego nie na przedmieściu, nic drożyj nad targ kupiecki nie kupując.* UP 37

A piekarzom i piekarkom ma być wolne i pierwsze kupienie żyta aniżeli panom szyprom. PP 42

PIWOWAR – *Ktoby chciał bractwa naszego piwowarskiego dostąpić i pozyskać, potrzeba, aby miejskiemu prawu zaprzysiężeniem na ratuszu podległym był, do tego aby osiadłą posesyją swoją własną miał na 2 tysiące złotych polskich wynoszącą i bez zawodu wszelkiego mianą.* WP 74

Co się też o synach i córkach piwowarskich jeśli (jako wyżej) syn piwowarem by chciał być, córka za mąż szła, trzymać się należy połowicą wkupnego. WP 76

POWROŹNIK – *Powroźnicy, bednarze, rymarze, siodlarze przy starej taksie zostają.* Aneks 85

PUSZKARZ – *Puszkarze także [przy starej taksie zostają].* Aneks 85

ROTMAN – *A gdzieby się który rotman albo sternik robić dopuścił tu mieszkając przy mieście, nie wkupiwszy się, ani się starszym w bractwie tym opowiedziawszy, starsi powinni onego opowiedzieć przez brata swego, żeby do bractwa przyszedł i dał sprawę o sobie.* SST 52

RYMARZ – *Powroźnicy, bednarze, rymarze, siodlarze przy starej taksie zostają.* Aneks 85

RZEŹNIK – *Nadto chcąc tegoże miasta naszego Bydgoszczy rzeźniki szczerze, jako poddane nasze, łaską naszą i szczodrobliwością obdarzyć, dekretem naszym rozkazujemy i tym niniejszym przywilejem fundujemy, iż wolnymi czynimy jeich od wyciągania i dawania łopatek, które od nich niesprawiedliwie i niestusnie według starego zwyczaju starostowie nasi albo jeich urzędnicy od nich wybierali i wyciągali czasu jarmarku i inszych targów tegodziennych w mieście naszym Bydgoszczy.* SR 41

SIODLARZ – *Powroźnicy, bednarze, rymarze, siodlarze przy starej taksie zostają.* Aneks 85

STERNIK – *Item sternik albo rotman, któryby do miasta tego przyszedł a tu mieszkać chciał, będzie się do bractwa tego wkupić powinien takim sposobem, że dowiedziawszy się o starszym, ma iść do niego a opowiedzieć się, że się gotów wkupić.* SST 52

A iżeby podług tych artykułów bractwo to sternickie mocą naszej zwierzchności trzymane i rządzone było, tedyby ku większemu świadectwu pieczęć wielką miasta królewskiego Bydgoszczy przycisnęli. SST 54

SUKIENNIK – *...bracia rzemieślnicy sukienniczego, swym i braci swych imieniem żądali od nas i prosili, aby ich ustanowienia i artykuły względem cechu sukienniczego od nas przyjęte i potwierdzone były.* SS 59

SZEWC – *Które to punkta wyżej opisane mocno trzymać i wypełniać my starsi, przysiężni i wszyscy bracia cechu szewskiego jednostajnie deklarujemy i temu wszystkiemu dosyć czynić wiecznymi czasy obiecujemy.* SSZ 73

Przy którym aby skóry według słuszności szewcom tutecznym przedawali. Aneks 84

SZYCHTARZ – *Szychtarze także przy starej taksie.* Aneks 85

SZYNKARZ – *Do których bachrów dozoru naznaczymy sławetnego pana Jakuba Głonkowicza i Stanisława Belgię woźnego, także Jana Głowkowicza, aby tego*

doglądali, żeby podług tych bachrów w szynkowych miejscach odmierzano było i takowy bacher każda **szynkarka** miała pod utraceniem piwa i dwojga czternastu grzywien delatorowi i sądowi per medium luetis. Aneks 86

SZYPER – Item żaden piekarz bydgoski żadnego zboża ani w kłodach mąki pakowany spuszczać do Gdańska nie ma pod utraceniem tego towaru bractwu **szyperskiemu** okrom gruby mąki, tak jednak, aby się zawsze w ty mierze urzędowi opowiadali pod tąż winą. UP 37

Item brat każdy przyjąwszy służbę u pana **szypra** rok powinien służyć i taką posługę odprawować uczciwie, wiernie i trzeźwie, jako na dobrego przystoi pod karamiem **szyperskim** i winą braci. SST 53

SŁOSARZ – *Ślosarze przy starej taksie zostają.* Aneks 85

TRAGARZ – *Ku wygodzie nas wszystkich braci **tragarzy** 4 lub 6 jednostajnych, za-przyrzeczonych trzymać bractwo nasze ma.* WP 77

ZDUN – *Tegoż roku przed pana burmistrza i pany radzie miasta Bydgoszczy bracia rzemiosła **zduńskiego**, gdy byli obestani i tamże im powiedziano, aby też miasto jaki pożytek od nich, a to dlatego, że oni ku rzemiosłu swemu tak miasta jako i boru używają.* PR 45

Do zbioru 27 nazw zawodów i profesji rzemieślniczych zaświadczonych bezpośrednio w zachowanych tekstach statutów i przywilejów dodajmy jeszcze nazwy tych profesji, których występowanie, zdaniem T. Esmana i Z. Gulдона, choć zaświadczają wzmianki źródłowe o istnieniu cechów, istnienie możemy opierać już tylko na hipotezach.

Wystarczającą dokumentację cechową posiadają następujące rzemiosła: **aptekarzy, garncarzy (zdunów), kołodziejów, krawców, kuśnierzy, stolarzy, szklarzy, tokarzy.**

„Niepełną lub wątpliwą dokumentację przynależności do cechów posiadają” (*Statuty i przywileje* 1963: XIII-XIV) **igielnicy, miecznicy, postrzygacze sukna, rymarze, stelmachowie.** „Do liczby wymienionych już rzemiosł można dodać **brukarzy, cieśli zwykłych i okrętowych, cyrulików, grzebienników, gwoździarzy, kominiarzy, lekarzy, łaźiebników, malarzy, mincerzy, młynarzy, mosiężników, mydlarzy, nożowników, papierników, paśników, piernikarzy, płócienników, przewoźników, rurników, rybaków, smolarzy, strycharzy, tesarzy, tkacze, węborników, zegarmistrzów i złotników**” (*Statuty i przywileje* 1963: XIV, przypis 28). Postępującą specjalizację zawodową, powstawanie nowych cechów, zwiększanie się liczby rzemieślników w poszczególnych zawodach w interesującym nas okresie zaświadczają też autorzy historii miasta (*Historia Bydgoszczy* 1991: 176, 196-197). Wśród profesji wykonywanych w murach Bydgoszczy wymieniają znane nam już zawody aptekarzy, krawców, mieczników, mielcarzy, mydlarzy, piekarzy, piwowarów, puszkarzy, rymarzy, sukienników, szewców, szklarzy i szychterzy oraz niewymieniane do tej pory **chmielarzy, dziekiejarzy** [powinno być dziegciarzy – przyp. M. Cz.], **flisów i formanów** (*Historia Bydgoszczy* 1991: 176). Choć nazwy zawodów przywołanych

w tym źródle poszerzają tylko nieznacznie inwentarz profesji, jednak powtarzające się specjalności rzemieślnicze uwiarygodniają informacje uzyskane z pozostałych źródeł.

W sumie mamy liczbę 72 nazw zawodów i profesji rzemieślniczych wykonywanych w Bydgoszczy od XV do XVIII wieku – 27 wyekscerpowanych bezpośrednio ze źródeł historycznych, 41 z pośrednich wzmianek w archiwaliach bydgoskich oraz 4 z innych źródeł historycznych. Funkcjonowanie niektórych profesji potwierdzone zostało dodatkowo przez historyków badających historię naszego miasta.

Poniżej zestawiony został alfabetyczny rejestr interesujących nas leksemów. Wyraz w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego stanowi hasło tego krótkiego słownika. W artykule hasłowym znalazły się poświadczenia słownikowe ze *Słownika staropolskiego* (*Słownik staropolski*, Polska Akademia Nauk, t. I i n., Warszawa 1953) [dalej skrót Sstp], rejestrującego słownictwo do końca XV wieku, ze *Słownika polszczyzny XVI wieku* (*Słownik polszczyzny XVI wieku*, Instytut Badań Literackich PAN, t. I i n., Wrocław 1966-) [dalej skrót SPXVI] oraz ze *Słownika języka polskiego* S. B. Lindego (S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, wyd. 2, Lwów 1854-1860) [dalej skrót L] oraz informacje dotyczące znaczenia (znaczeń) danego wyrazu. Dane słownikowe dostarczają nam informacji na temat tego, kiedy dany leksem pojawił się w polszczyźnie, czy w jakikolwiek sposób zmieniło się jego znaczenie oraz co oznaczał, w przypadku gdy nie funkcjonuje już we współczesnym języku polskim. Poświadczenia słownikowe uzupełnione zostały informacjami z „najbogatszego zbioru polskiej leksyki pierwszej połowy wieku XVI” – ze *Słownika Bartłomieja z Bydgoszczy* (*Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy*, Polska Akademia Nauk Instytut Sławistyki, t. I: A-G, Warszawa 1999, t. II: H-M, Warszawa 2003, t. III: N-PLEĆ, Warszawa 2005) [dalej skrót: BB], który stanowi bezcenny materiał badawczy dla językoznawcy z kilku względów. Zapiski zakonnikusa są ściśle datowane, a ich autor urodził się i spędził większość życia w Bydgoszczy, co praktycznie wyklucza podleganie autora wpływom językowym z innych dzielnic Polski. Zachowana rękopiśmienna wersja *Słownika* upewnia nas, że zapiski nie podlegały ingerencji innych osób, jak to się dzieje w przypadku dokumentów drukowanych. *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy* pozwoli nam na dokładne zweryfikowanie materiału językowego.

APTEKARZ – Sstp: ‘pigmentarius’; apteka ‘sklep z lekami, korzeniami, kosmetykami’ I 41; SPXVI: też aptekarz, heptekarz ‘sprzedawca ziół, gotowych lekarstw, przypraw, wonności i kosmetyków, sporządzający również leki wg dostarczonej recepty; w czasie zarazy spełniający też niekiedy rolę sanitariusza’ I 200; L: ‘ten co lekarstwa przygotowywa i one sprzedaje’ I 24; BB: ‘apotecarz, apotecarz pharmacopola, pigmentarius’ I 67.

BEDNARZ – Sstp: ‘qui dolia conficit’ I 73; SPXVI: ‘rzemieślnik wyrabiający beczki i inne naczynia drewniane’ II 41; L: ‘rzemieślnik od naczyń obřecznych’ I 70; BB: ‘doliarius’ I 73.

- BRUKARZ** – Sstp: ‘qui vias lapidibus sternit’ I 166; SPXVI: człowiek zajmujący się ciosaniem kamieni’ II 459; L: ‘robotnik czyli rzemieślnik od bruku’ I 176; BB: notuje bruk, brukować, brukowany, hasła brukarz brak I 89.
- CHMIELARZ** – Sstp: brak; SPXVI: ‘zbieracz chmielu albo człowiek uprawiający chmiel’ III 253; L: ‘zbieracz chmielu’ I 250; BB: notuje chmiel, hasła chmielarz brak I 102.
- CIEŚLA** – Sstp: brak, tylko cieś ‘belka ociosana’ I 305; SPXVI: ‘rzemieślnik wykonujący różne roboty w drzewie, zajmujący się budowaniem z drzewa’ III 506; L: ‘rzemieślnik od ciosania drzewa do budowli, robiący ciesielstwo’ I 307; BB: ‘lignarius faber’ I 111.
- CYRULIK** – Sstp: brak; SPXVI: ‘lekarz, felczer’ III 726; L: ‘lekarz chorób zewnętrznych’ I 342; BB: brak.
- CZAPNIK** – Sstp: ‘qui capitis tegimenta conficit’ I 342; SPXVI: ‘rzemieślnik wyrabiający czapki lub kupiec handlujący czapkami’ IV 6; L: ‘co czapki sprzedaje’ I 347; BB: notuje czapka, hasła czapnik brak I 119.
- DZIEGCIARZ** – Sstp: brak; SPXVI: ‘człowiek zajmujący się wyrobem i sprzedażą dziegciu (dziegieć – gęsta ciecz, rodzaj smoły, otrzymywanej z suchej destylacji kory brzozonej, stosowanej w lecznictwie jako maść)’ VI 359; L: ‘warzeniem dziegciu się obierający’ I 599; BB: notuje dziegieć, hasła dziegciarz brak I 170.
- FLIS** – Sstp: brak; SPXVI: ‘człowiek zajmujący się spławianiem drzewa lub zboża wodą na tratwach; flisownik, flišnik’ VII 81; L: ‘majtek rzeczny, szkutnik, flisak, flišnik’ I 659; BB: ‘remulcantes, navem trahentes abo fflyssovye czo na trawczye robya’ I 180.
- FORMAN** – Sstp: furman ‘woźnica’ II 370; SPXVI: furman ‘powożący końmi, woźnica, człowiek trudniący się przewozem towaru cudzego lub przewozem i sprzedażą swego’ VII 156; L: ob. furman ‘rozwoźnik, obierający się przewożeniem towarów z miejsca do miejsca za uzgodniony frocht’ I 679; BB: brak.
- GARBARZ** – Sstp: ‘coriarius’ II 383; SPXVI: ‘rzemieślnik zajmujący się wyprawianiem skór; VII 194; L: ‘rzemieślnik od garbowania skór, skórnik’ II 22; BB: ‘coriarius’ I 187.
- GARNCARZ** – Sstp: ‘figulus’ II 386; SPXVI: też garncarz ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z gliny’ VII 214; L: ‘zdun, który garce abo garki robi’ II 27; BB: ‘figulus, Garnczarz czo kachlye vybyya abo ryye plates’ I 188.
- GRZEBIENNIK** – Sstp: brak; SPXVI: brak; L: grzebiennik – grzebieniarz ‘narzędzie do schowania grzebienia’ I 143; BB: ‘pectinarius, qui facit pectines’ I 210.
- GWOŹDIARZ** – Sstp: brak; SPXVI: tylko goździarka ‘żona rzemieślnika wyrabiającego gwoździe lub właścicielka takiego zakładu’ VIII 78; L: goździarz ‘rzemieślnik od gwoździ’ II 110; BB: notuje gwoździe, goździk, hasła gwoździarz brak I 205.
- IGIELNIK** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający igły’ III 11; SPXVI: ‘rzemieślnik wyrabiający igły, szpilki i haftki’ VIII 463; L: ‘który igły robi’ II 197; BB: jigielnik ‘acufex’ II 49.

- KOŁODZIEJ** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający koła i wozy; stelmach’ III 320; SPXVI: ‘rzemieślnik trudniący się wyrobem kół i wozów’ X 489; L: ‘który koła dzieje, to jest działa, robi’ II 410; BB: ‘carpentarius, qui facit carpenta’ II 81.
- KOMINIARZ** – Sstp: brak; SPXVI: ‘kominnik’; L: też kominnik ‘kopciuch, co chędoży kominy’ II 416; BB: notuje komin, hasła kominiarz brak II 82.
- KOTLARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający kotły’ III 364; SPXVI: ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i sprzedażą kotłów i naczyń miedzianych lub mosiężnych’ XI 79; L: ‘który kotły robi’ II 467; BB: ‘enarius faber’ II 94.
- KOWAL** – Sstp: ‘faber ferrarius’ III 365; SPXVI: ‘rzemieślnik zajmujący się kuciem, wyrobem grubszych przedmiotów z żelaza’ XI 84; L: ‘co żelaza kuje’ II 469; BB: ‘faber ferrarius’ II 94.
- KRAMARZ** – Sstp: ‘kupiec, handlowiec’ III 375; SPXVI: ‘drobny kupiec, handlarz, przekupień’ XI 123; L: ‘który co i tam i sam nosi’ II 482; BB: ‘institor’ II 98.
- KRAWIEC** – Sstp: ‘sartor’ III 380; SPXVI: ‘człowiek szyjący odzież’ XI 134; L: ‘co szaty lub suknie robi, to jest przykrawa i zszywa’ II 486; BB: ‘sarcinator, sartor, sutor vel vestium reparator’ II 100.
- KUCHARZ** – Sstp: ‘przyrządzający potrawy, zarządzający kuchnią’ III 459; SPXVI: ‘ten, kto zajmuje się gotowaniem i przyrządzaniem potraw; zarządzający kuchnią’ XI 529; L: notuje bez definicji tylko podaje konteksty II 539; BB: ‘culinarius’ II 117.
- KUPIEC** – Sstp: ‘handlarz, człowiek trudniący się handlem’ III 466; SPXVI: ‘człowiek zajmujący się kupnem i sprzedażą’ XI 561; L: ‘handlem się bawiący’ II 550; BB: ‘negotia id est negocjator, institor, mercennarius, opifex’ II 120.
- KUŚNIERZ** – Sstp: ‘rzemieślnik szyjący wyroby futrzane ze skór zwierzęcych’ III 473; SPXVI: też kusznierz ‘rzemieślnik szyjący wyroby futrzane ze skór zwierzęcych’ XI 595; L: ‘rzemieślnik od futer’ II 560; BB: też kusznierz ‘pellio, pel-lifex’ II 123.
- LEKARZ** – Sstp: ‘ten, co leczy chorych’ IV 16; SPXVI: ‘człowiek, który umie przy pomocy odpowiednich środków przywracać zdrowie chorym (także zwierzętom szczególnie koniom); doktor’ XII 115; L: ‘który leczy’ II 614; BB: ‘ranny lekarz, czo rany lyecki chirurgicus seu cirurgus id est medicus vulnerarius, manu et ferro proscindens’ II 129.
- ŁAZIEBNIK** – Sstp: ‘posługacz w łaźni’ IV 106; SPXVI: ‘posługacz w łaźni’ XII 533; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, II 605; BB: ‘stupharius’ II 146.
- MALARZ** – Sstp: ‘pictor’ IV 146; SPXVI: ‘ten, kto maluje lub rysuje, najczęściej obdarzony talentem do malowania, twórca obrazów; rysownik, ilustrator też dekorator’ XIII 54; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, III 29; BB: notuje malarski, malować, malowany, hasła malarz brak II 156.
- MIECZNIK** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający miecze’ IV 203; SPXVI: ‘rzemieślnik wyrabiający miecze, płatnerz, też zatrudniony przy ich ostrzeniu i polerowaniu’ XIII 417; L: ‘co robi miecze’ III 88; BB: miecznik – ‘walczący mieczem, condo

id est gladiator' I 170, 'wytwórcę mieczy, płatnerza' odnaleźć można pod hasłem: wieczerz II 170.

MIELCARZ – Sstp: 'ten, co przygotowuje słód; słodownik' IV 226; SPXVI: 'słodownik, piwowar' XIV 47; L: 'słodownik, który miód robi' III 95; BB: 'słodownik braseator' II 172.

MINCERZ – Sstp: też mincarz 'trudniący się wymianą pieniędzy; bankier' IV 277; SPXVI: też mincarz, myncarz, myńcarz 'człowiek zajmujący się biciem pieniędzy lub człowiek trudniący się operacjami pieniężnymi, wymianą pieniędzy lub wypożyczeniem na procent itp.; bankier, wekslarz' XV 247; L: 'który pieniądze bije; wekslarz' III 120; BB: 'monetarius faber' II 200.

MŁYNARZ – Sstp: 'właściciel młyna lub kierujący młynem; ten, to się zawodowo zajmuje młynarstwem' IV 297; SPXVI: 'człowiek pracujący w młynie, właściciel młyna' XIV 370; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, III 139; BB: 'molendinarius' II 186.

MOSIĘŻNIK – Sstp: 'rzemieślnik wyrabiający przedmioty z mosiądzu' IV 330; SPXVI: 'rzemieślnik, który wykonuje przedmioty z mosiądzu' XV 34; L: 'mosiądzem abo miedzią robiący' III 162; BB: notuje mosiądz, mosiądzowaty, mosiężny, hasła mosiężnik brak II 193-194.

MULARZ/MURARZ – Sstp: 'faber lapidarius' IV 365; SPXVI: 'rzemieślnik trudniący się murowaniem' XV 185; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, III 182; BB: 'murator' II 199.

MYDLARZ – Sstp: 'wyrabiający mydło lub handlujący nim' IV 371; SPXVI: 'wyrabiający mydło' XV 242; L: 'który mydło robi' III 188.

NOŻOWNIK – Sstp: też nożownik 'rzemieślnik wyrabiający noże' V 300; SPXVI: 'rzemieślnik wyrabiający noże i inne narzędzia tnące' XVIII 561; L: 'rzemieślnik od nożów' III 363; BB: nożownik 'cultilifex' III 75.

PAPIERNIK – Sstp: brak; SPXVI: brak; L: 'ten, co papier robi; co papier sprzedaje' IV 41; BB: papiernik 'cartarius, qui facit cartas papi' III 160.

PAŚNIK – Sstp: 'rzemieślnik wyrabiający pasy' VI 53; SPXVI: 'rzemieślnik wyrabiający pasy' XXIII 312; L: 'rzemieślnik od pasów' IV 58; BB: 'zonarius, zonas faciens' III 164.

PIEKARZ – Sstp: 'ten, kto wypieka pieczywo' VI 88; SPXVI: 'ten, kto zajmuje się zawodowo wypiekaniem pieczywa' XXIV 52; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty IV 96; BB: 'pistor, qui facit panem' III 171.

PIERNIKARZ – Sstp: brak; SPXVI: brak; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, IV 104; BB: piernikarz 'piernikarz, cukiernik dulciarius' III 173.

PIWOWAR – Sstp: 'ten, kto zajmuje się warzeniem piwa' VI 146; SPXVI: 'człowiek zajmujący się warzeniem i sprzedażą piwa' XXIV 308; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, IV 135; BB: 'cerevisiarius' III 183.

PŁÓCIENNIK – Sstp: 'tkacz czy też kupiec, handlarz płótnem' VI 173; SPXVI: ten, kto zajmuje się wyrobem lub sprzedażą płótna' XXIV 411; L: brak.

St. Monica

1913

- POSTRZYGACZ SUKNA** – Sstp: ‘rzemieślnik, który w końcowym etapie produkcji sukna ścinał na nim meszek i przycinał brzegi postawu sukna’ VI 461; SPXVI: ‘rzemieślnik, który wykańcza płótno’ XXVIII 222; L: w innym znaczeniu: postrzygacze ‘co włosy strzyga, po terazniejszymu fryzjerowie’ IV 394.
- POWROŹNIK** – Sstp: ‘ten, co wyrabia powrozy’ VI 529; SPXVI: ‘rzemieślnik wyrabiający powrozy, też ten, kto je sprzedaje’ XXIX 244; L: ‘rzemieślnik od powrozów’ IV 433.
- PRZEWOŹNIK** – Sstp: ‘ten, co się trudni przewozem wodnym; sternik, wioślarz’ VII 203; SPXVI: ‘marynarz, żeglarz’ XXXII 357; L: ‘przewozem się bawiący, żyjący’ IV 610.
- PUSZKARZ** – Sstp: ‘człowiek odlewający lub obsługujący działa’ VII 403; SPXVI: notuje; L: ‘co robi, leje strzelbę, działa’ IV 730.
- ROTMAN** – Sstp: brak; SPXVI: notuje; L: ‘przewoźnik statku wodnego’ V 70.
- RURNIK** – Sstp: brak; SPXVI: notuje hasło rumistrz, (rumistrz ‘człowiek mający dozór nad rurami wodnymi, dozorca rurociągu’ VIII 47); L: ‘miejsce, którędy rury wodne prowadzono’ V 165 (rumistrz ‘koło rur wodnych chodzący’ V 165).
- RYBAK** – Sstp: ‘ten, co łowi ryby’ VIII 54; SPXVI: notuje; L: ‘łowieniem ryb się trudniący’ V 170.
- RYMARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający ze skóry części uprząży końskiej’ VIII 64; SPXVI: notuje; L: ‘koło rzemieni robiący rzemieślnik’ V 176.
- RZEŹNIK** – Sstp: ‘rzemieślnik, który zarzyna bydło i trudni się sprzedażą mięsa’ VIII 103; SPXVI: notuje; L: ‘co bije rzeź na przedaj mięsa’ V 197.
- SIODLARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający siodła’ VIII 448; L: ‘rzemieślnik od sioდეł’ V 270.
- SMOLARZ** – Sstp: brak; SPXVI: notuje hasło smolnik; L: ‘co robi smołę, i co smołą polewa’ V 352.
- STELMACH** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający drewniane części wozu’ VIII 440; SPXVI: notuje stelmach/stalmach; L: ‘rzemieślnik, co spód od pojazdów robi’ V 431.
- STERNIK** – Sstp: też stymnik, styrznik ‘ten, co kieruje sterem, statkiem’ VIII 440; SPXVI: notuje; L: też stymnik, styrman notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, V 452.
- STOLARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający z drzewa sprzęty, meble’ VIII 448; SPXVI: notuje; L: notuje bez definicji, tylko podaje konteksty, V 457.
- STRYCHARZ** – Sstp: też strycharz ‘rzemieślnik produkujący cegłę i dachówkę’ VIII 479; SPXVI: notuje; L: ‘cegielnik’ V 481.
- SUKIENNIK** – Sstp: ‘tkacz sukna czy też kupiec handlujący sukniem’ VIII 503; SPXVI: notuje; L: ‘co sukno robi’ V 500.
- SZEWEC** – Sstp: też szwec ‘rzemieślnik wyrabiający obuwie ze skóry’ VIII 558-559; SPXVI: notuje; L: ‘rzemieślnik od obuwia’ V 584.
- SZKLARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik obrabiający szkło albo wytwarzający szkło’ VIII 560; SPXVI: notuje; L: ‘rzemieślnik od szkła’ V 283.

- SZYCHTERZ** – Sstp: brak; SPXVI: notuje hasło szychmistrz w znaczeniu górnik;
L: szychtarz, szychta ‘rura, którą w piec hutarski rudę, węgle, wapno wsypują’
V 628.
- SZYNKARZ** – Sstp: ‘ten kto prowadzi szynk, karczmarz’ VIII 592; SPXVI: notuje;
L: ‘karczmarz, co trunki szynkuje’ V 632.
- SZYPER** – Sstp: brak; SPXVI: notuje; L: ‘dozorca pierwszy okrętowy’ V 633.
- SŁOSARZ** – Sstp: też ślosar, ślusarz ‘rzemieślnik wyrabiający zamki, klucze’ IV 19;
SPXVI: notuje; L: ‘zamecznik’ V 323.
- TESARZ** – Sstp: ‘rzemieślnik wykonujący różne roboty w drzewie; cieśla’ IX 148-149;
SPXVI: notuje; L: ‘stolarz’ V 671.
- TKACZ** – Sstp: ‘ten, kto tka; rzemieślnik trudniący się tkactwem’ IX 157; SPXVI:
notuje; L: ‘rzemieślnik od tkania’ V 672.
- TOKARZ** – Sstp: ‘ten, kto wytacza okrągłe przedmioty z drzewa’; IX 171; SPXVI:
notuje; L: ‘rzemieślnik od toczenia gałek, lalek’ V 683.
- TRAGARZ** – Sstp: ‘ten, który trudni się noszeniem ciężarów’ IX 179; SPXVI: no-
tuje; L: ‘drażnik, nosarz’ V 693.
- WĘBORNIK** – Sstp, SPXVI: notuje; L: brak.
- ZDUN** – Sstp: ‘rzemieślnik, który lepi coś z gliny, garncarz’ XI 302; SPXVI: notuje;
L: ‘rzemieślnik koło gliny chodzący, z niej naczynia n.p. garnce robiący, garn-
carz’ VI (cz. II) 966.
- ZEGARMISTRZ** – Sstp: brak; SPXVI: notuje; L: ‘godziniarz’ VI (cz. II) 1008.
- ZŁOTNIK** – Sstp: ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze złota i innych metali’
XI 405; SPXVI: notuje; L: ‘złotnictwem się bawiący, rzemieślnik czyli kunszt-
townik od złota’ VI (cz. II) 1085.

Większość nazw zawodów i specjalności rzemieślniczych notowana jest przez wszystkie słowniki. Najczęściej także nie zmieniło się na przestrzeni wieków znaczenie tych nazw. Takie samo przypisywane jest przez wszystkie słowniki takim leksemom, jak: **bednarz, brukarz, czapnik, furman, garbarz, igielnik, kołodziej, kotlarz, kowal, kramarz, krawiec, kucharz, kupiec** czy **kuśnierz**. W przypadku dwóch wyrazów **aptekarz** i **lekarz** SPXVI poszerza definicje o informacje dotyczące dodatkowych zajęć wykonywanych przez przedstawicieli tych profesji: aptekarz pełnił w czasie zarazy jeszcze rolę sanitariusza, lekarz prócz chorych leczył także zwierzęta, szczególnie konie. Interesujące nas leksemy były najczęściej nienotowane przez Sstp, co dowodzić może faktu, choć to prawie niemożliwe z racji dawności tych profesji, że przed XVI wiekiem wyrazy te były nieznanne lub, co bardziej prawdopodobne, niezannotowane w zabytkach piśmienniczych języka polskiego. Kilka wyrazów – od litery P (puszkarz) w SPXVI – znalazło poświadczenia słownikowe dzięki uprzejmości profesora Franciszka Peptłowskiego kierującego Pracownią Słownika polszczyzny XVI wieku w Toruniu. W przypadku leksemów **malarz, kucharz, piernikarz** S. B. Linde przywołuje tylko w swoim słowniku kontekstowe użycie tych wyrazów, nie podając konkretnej definicji, np. **PIERNIKARZ** – *Najstawniejsi Toruńscy piernikarze wyznali, iż dla mnie pierwszej podobnej wielkości robili piernik, który*

Pani przyjąć racysz. Teat 16. b, 22. Ten leksem obok innego **papiernik** słownik Lindego notuje jako jedyny. Inne znaczenie zaś przypisuje wyrazowi **postrzygacz**. Słowniki notujące słownictwo z wcześniejszego okresu rozwoju polszczyzny podają, że był to rzemieślnik zajmujący się obróbką płótna w końcowym etapie produkcji, według Lindego postrzygacz to synonim dzisiejszego fryzjera.

Cztery nazwy zawodów i profesji rzemieślniczych nie znalazły poświadczenia słownikowego – **grzebiennik**, **rurnik**, **szychterz** i **wębornik**. Wyraz **grzebiennik** ujęty został w słownikach, ale w zupełnie innym znaczeniu, pojemnik do przechowywania grzebienia. Inny leksem **rurnik** nie wystąpił w funkcji nazwy wykonawcy czynności, lecz jako ‘miejsce, któredy rury wodne prowadzono’, słowniki zamiast niego podają formę **rurmistrz**: ‘człowiek mający dozór nad rurami wodnymi, dozorca rurociągu’. Obie nazwy nie pochodzą bezpośrednio z wykorzystanych tekstów archiwaliów bydgoskich, do rejestru zostały dodane, ponieważ T. Esman i Z. Guldon wymienili je we wstępie wydania statutów i przywilejów. Brak poświadczenia słownikowego oraz niewystępowanie tych leksemów w innych opracowaniach dotyczących nazw zawodów może świadczyć o wyjątkowym zastosowaniu tych form w archiwaliach bydgoskich albo, co mało prawdopodobne, o pomyłce historyków, którzy zakwalifikowali te wyrazy do nazw profesji, zapewne z powodu formantu, który zazwyczaj buduje formacje słowotwórcze wykonawców czynności, ale także współtworzy nazwy narzędzi (por. Grzegorzczkova 1979: 38). Leksem **wębornik**, nienotowany przez Lindego, oznacza rzemieślnika wyrabiającego beczki i różne naczynia (Wróbel 1993: 174). Leksem **szychterz** tłumaczą sami autorzy opracowania statutów i przywilejów. Słownik warszawski utożsamia szychterzy ze ślusarzami, według innego źródła szychterze byli rusznikarzami (*Statuty i przywileje* 1963: XIV, przypis 24).

Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy poświadczył istnienie większości leksemów – w opublikowanej części dzieła znalazło się 29 nazw zawodów (niezannotowane są **brukarz**, **chmielarz**, **cyrulik**, **czapnik**, **dziegciarz**, **forman**, **gwoździarz**, **kominiarz**, **malarz**, **mosiężnik** – 10 nazw), w znacznej większości w tym samym znaczeniu, co i w pozostałych słownikach. Różnica dotyczy tylko jednego leksemu **miecznik**, który nie znalazł się w dziele Bartłomieja, lecz jego znaczenie przypisane zostało przez pisarza wyrazowi **miecarz**. Jako jedyne źródło słownikowe bydgoski zabytek zanotował leksem **piernikarz**.

Przy kilku nazwach słowniki podają oboczne postaci wyrazów (opierające się albo na obocznościach fonetycznych, albo na innych morfemach słowotwórczych), np.: **aptekarz** – **aptykarz** – **heptekarz** (SPXVI); **flis** – **flisownik** – **fliśnik** (SPXVI); **flis** – **flisak** – **fliśnik** (L); **kominiarz** – **kominnik** (SPXVI, L); **kuśnierz** – **kusznierz** (SPXVI); **mincerz** – **mincarz** – **myncarz** – **myńcarz** (SPXVI); **sternik** – **styrnik** – **styrznik** (Sstp).

W rejestrze nazw profesji znalazły się takie, które mogą być traktowane jak pary synonimiczne, dwie różne nazwy tych samych zawodów: **cieśla** i **tesarz**, **cyrulik** i **lekarz**, **kołodziej** i **stelmach**, **wębornik** i **bednarz**, **rymarz** i **siodlarz** itd.

Wśród nazw zawodów i specjalności rzemieślniczych najbardziej produktywnym formantem był sufiks **-arz**, który współtworzy 32 formacje (**aptekarz, bednarz, brukarz, chmielarz, diegieciarz, garbarz, garnkarz, gwoździarz, kominiarz, kotlarz, kramarz, kucharz, lekarz, malarz, mielarz, młynarz, murarz, mydlarz, piekarz, piernikarz, puszkarz, rymarz, siodlarz, smolarz, stolarz, strycharz, szklarz, szynkarz, ślosarz, tesarz, tokarz, tragarz**). Wśród derywatów z **-arz** w części sufiksальной zdarzają się takie, których podstawa słowotwórcza jest oparta na elemencie obcym, zaczerpniętym z języka niemieckiego, np. **murarz** – z niem. **Mau-er**, **strycharz** – z niem. **Estrach**, **ślusarz** – z niem. **Schlosser**. Prawie o połowę mniejszą frekwencją (18 leksemów) charakteryzowały się formacje z innym formantem budującym nazwy wykonawców czynności **-nik**: **czapnik, grzebiennik?, igielnik, łąziebnik, miecznik, mosiężnik, nożownik, papiernik, paśnik, płóciennik, powroźnik, przewoźnik, rurnik?, rzeźnik, sternik, sukiennik, wębownik, złotnik**. Pozostałe sufiksy tworzyły znacznie mniej liczne grupy formacji słowotwórczych: formant **-erz** (3): **kuśnierz, mincerz, szychterz**; **-ec** (3): **krawiec, kupiec, szwiec** (3); **-ak** (1): **rybak**; **-al** (1): **kowal**; **-ik** (1): **cyrulik**, **-la** (1): **cieśla**. Poza formacjami słowotwórczymi, dominującymi w materiale leksykalnym, występują jeszcze nazwy słowotwórczo niepodzielne: **flis** i **zdun**, złożenia: **kołodziej** i **piwowar** oraz inne zapożyczenia z języka niemieckiego, tylko częściowo przyswojone: **forman, rotman, stelmach, szyper** i **zegarmistrz**.

Tylko jedna nazwa zawodu ma charakter zestawienia opartego na podrzędności – **postrzygacz płótna**, człony nadrzędny i podrzędny mają postać rzeczowników.

Wiele nazw zawodów profesji rzemieślniczych zaświadczonych w bydgoskich archiwaliach obecnie już nie istnieje w polszczyźnie, ponieważ albo zastąpiły je synonimy lub wyrazy bliskoznaczne, jak choćby **cyrulik** – **lekarz**, albo profesje te zniknęły, np. **diegieciarz, igielnik, łąziebnik, miecznik, paśnik, siodlarz**. Inne powoli wychodzą z użycia, ponieważ coraz mniej jest już osób wykonujących te zawody: **rymarz, stelmach** itd., jeszcze inne, jak choćby **nożownik**, oznaczają współcześnie coś zupełnie innego.

Zapisy archiwalne pozwoliły na odtworzenie rejestru nazw zawodów, które funkcjonowały w Bydgoszczy od XV do XVIII wieku, w ten sposób dostarczyły informacji językowych, ale przede wszystkim cennych danych o kierunkach rozwoju rzemiosła i o życiu mieszkańców naszego miasta w tym okresie.

Wykaz skrótów

- PP** – *Postanowienie cechu piekarzy w sprawie przyjmowania kobiet do cechu i kupna żyta*, dokument z 1572 r., oryginał nie jest znany, streszczenie w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie w: *Chronicon civitatis Bidgostiensis*.
- PR** – *Stefan Batory król polski potwierdza przywilej Zygmunta Augusta z 1570 r. dla cechu rzeźników bydgoskich oraz określa szereg artykułów tego bractwa*, dokument z 20 X

- 1576 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, z korektą Lankiewicza, bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- SK** – *Statut cechu kramarzy, uchwalony przez członków bractwa*, dokument z 20 IX 1568 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, bez sygnatury, jako transumpt w dokumencie z 23 II 1581 r., Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- SM** – *Burmistrz i rada m. Bydgoszczy potwierdzają statut cechu mielcarzy*, dokument z 18 IV 1689 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, bez sygnatury, zachowany w odpisie z 1725 r., Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- SMU** – *Władysław IV król polski potwierdza statut cechu murarzy*, zachowany oryginał z 13 V 1640 r., oryginał Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, Bydgoszczy A-6.
- SR** – *Zygmunt August król polski potwierdza przywilej starosty bydgoskiego Dobosza Puchały z 9 V 1434 r. dla rzeźników bydgoskich oraz uwalnia ich od oddawania łopatek w czasie targów i jarmarków na rzecz zamku bydgoskiego*, oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, jako transumpt z 20 X 1576 r., bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- SS** – *Burmistrz i rada m. Bydgoszczy potwierdzają statut cechu sukienników*, dokument z 22 X 1665 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- SST** – *Burmistrz i rada m. Bydgoszczy potwierdzają statut cechu sterników*, dokument z 31 I 1591 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Korekty dokumentu dokonał Lankiewicz, który był notariuszem około 1650 r. dokument zachowany w odpisie z 1725 r.
- SSZ** – *Burmistrz i rada m. Bydgoszczy potwierdzają statut cechu szewców*, dokument z 11 I 1694 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, zachowany w odpisie z 1725 r., bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- UP** – *Burmistrz i rada m. Bydgoszczy ustanawiają cech piekarzy i potwierdzają jego statut*, dokument z 5 X 1569 r., oryginału brak, kopia: *Liber privilegiorum civitatis Bidgostiensis*, bez sygnatury, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- US** – *Uchwała cechu sterników w sprawie kształcenia pomagrów i w innych kwestiach*, dokument z 12 IV 1679, repertorium 100, nr 3087, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.
- WP** – *Wilkierz bractwa piwowarów, przyjęty przez członków cechu*, dokument z 4 V 1770 r., oryginału brak, zachowany jako transumpt z przywileju z 7 V 1770 r., repertorium 100, nr 3175, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

Bibliografia

- Grzegorzczkowska R., 1979, *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa.
- Historia Bydgoszczy*, 1991, pod red. M. Biskupa, t. I, Warszawa-Poznań.
- Kopertowska D., 1991, *Typy zawodów i specjalności przemysłowych w języku polskim*, Język Polski LVIII, z. 4, s. 254-262.

- Słotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, 1996, pod red. K. Kleszczowej, Katowice.
- Statuty i przywileje cechów bydgoskich lat 1434-1770*, 1963, wydali T. Esman i Z. Guldon, Bydgoszcz.
- Wróbel A., 1993, *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI-XVIII wieku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza 5*, s. 169-186.